

УДК 636.2.082 (477)

ПИТАННЯ СЕЛЕКЦІЙНО-ПЛЕМІННОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ БІЛОГОЛОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОРОДИ У НАУКОВИХ ПРАЦЯХ ПРОФЕСОРА М.А. КРАВЧЕНКА**Володимир Шульга**

Національний авіаційний університет
Україна, 03058, м. Київ, пр. Космонавта Комарова, 1
e-mail: shulhavp@online.ua

Однією з глобальних проблем кінця ХХ – початку ХХІ ст. є збереження біологічного різноманіття, у компоненті якого істотне місце посідають сільськогосподарські тварини. Розвиток тваринництва супроводжується процесами, які призводять до поширення обмеженої кількості високопродуктивних порід. Наслідком їхнього розширеного використання є зменшення поголів'я аборигенних порід, яким притаманні високі адаптаційні та резистентні властивості, екстер'єрно-конституціональна міцність, висока життєздатність, пластичність, невибагливість до кормів, відмінні відтворні та материнські якості, подовжена тривалість використання, багатоплідність тощо. Вони є носіями унікальних генів і генних комплексів, відновити які за їхнього зникнення неможливо. З огляду на це аборигенні породи є цінною культурною, інтелектуальною та генетичною спадщиною всього людства.

Розроблення сучасної стратегії збереження сільськогосподарських тварин неможливе без вивчення історичного досвіду. Особливе значення у вирішенні проблеми збереження біорізноманіття на прикладі білоголової української породи належить доктору сільськогосподарських наук, професору М.А. Кравченку (1908-1986). Окремі аспекти наукової діяльності вченого, зокрема внесок у розроблення теорії та методології селекційно-племенного вдосконалення вітчизняних порід худоби, знайшли висвітлення у наукових працях В.П. Бурката, К.А. Найденко, Ю.Ф. Мельника й інших дослідників [5; 11; 12]. Однак до цього часу комплексно не оцінено його наукові розробки з раціонального використання генофонду порід, що і поставлено за мету даного дослідження. Дослідницький пошук ґрунтується на застосуванні загальнонаукових та історичних методів.

Білоголова українська є аборигенною породою великої рогатої худоби, яка була створена наприкінці ХVІІІ – на початку ХІХ ст. В основі її виведення – метод відтворного схрещування місцевої худоби з гронінгенським від-

ріддям голландської породи. До її позитивних характеристик відносять виняткову пристосованість до кормових і кліматичних умов Полісся, досить високу оплату корму молоком. Так, молочна продуктивність корів знаходиться у межах 3000-3500 кг при жирності 3,8%, у племінних господарствах 4000-5000 кг [4]. Проблемою селекційного вдосконалення білоголової української породи займалися: К.С. Бірюкова, М.А. Кравченко, В.І. Паланський, М.О. Староверов, В.П. Устьянцев та інші вчені. Зокрема, М.А. Кравченко присвятив низку наукових праць питанням її племенного вдосконалення та раціонального використання: «Про племінну роботу з білоголовою українською худобою» (1958), «Причини неудач при разведении белоголового украинского скота в «Терезино» (1959), «Аналіз племенної роботи з худобою білоголової української породи» (1960), «Методы работы с белоголовым украинским скотом Антонинского племзавода» (1960) й ін. [7-10].

М.А. Кравченко брав активну участь у вдосконаленні білоголової української породи, передусім, на базі Київської дослідної станції тваринництва «Терезине». Варто відмітити, що комплектування стада дослідної станції розпочали у 1923 р., його основним джерелом була чеська колонія Голендри Вінницької області. Упродовж 1923-1927 років завезено 15 корів цієї породи, які стали родоначальницями майбутніх родин. На основі їх інтенсивного відтворення у довоєнні роки створено порівняно високопродуктивне стадо з 5 плідників і 114 корів [6].

Корови білоголової української породи при раціональній годівлі, належному утриманні відзначалися високою молочною продуктивністю, за показниками якої не поступалися навіть симентальській худобі. Архівні матеріали свідчать, що в умовах дослідного господарства «Терезине» у 1937 р. отримано середній удій на фуражну корову білоголової української породи – 4784 кг, симентальської породи – 4648 кг; у 1948 р. – 3974 і 3957 кг молока від-

повідно. Внаслідок тривалого одностороннього добору тварин лише за ознакою молочності, корови білоголової української породи відзначалися низьким вмістом жиру у молоці. Так, у 1937 р. середній відсоток жиру по стаду склав 3,58%. Частка корів з жирномолочністю 3,7-3,8% становила всього 16% від загального поголів'я стада [2, арк. 68-72].

М.А. Кравченком встановлено, що головною перешкодою у племінній роботі зі стадом був штучний розподіл породи за мастю при організації державної племінної книги (1925). У зв'язку з цим обміну племінним матеріалом між двома провідними племінними господарствами – Київською дослідною станцією тваринництва «Терезине» й Антонінським племзаводом не здійснювали [10].

Основними родоначальниками стада білоголової української породи дослідного господарства «Терезине» були бугаї з лінії Юрка А-55, Чека А-1 і Брейлака А-57. У першій лінії найбільш інтенсивно використовували бугаїв Піона А-187 і Петера КК-6, у другій – Пістолета А-189 і його сина Яркого КК-5. Для освіження крові із господарства Уладово-Люлінецької дослідної станції завезено бугая Фізика КК-69, від якого одержали значну кількість потомства.

На жаль, розпочату роботу було призупинено війною, а стадо практично знищено. У 1944 р. з евакуації повернули лише 2 плідників і 9 корів білоголової української породи, зокрема Жаргуна КК-5 і Лимона КК-1. Незважаючи на те, що за родоходом Жаргун був близько спорідненим з маточним стадом, перевагу віддали саме йому, а Лимона КК-1 передали до Бородянського району. Оскільки майже все потомство Жаргуна (79-82%) було одержано від близького інбридингу, його дочки виявилися низькопродуктивними [10].

Незважаючи на це, стадо дослідного господарства «Терезине» відіграло важливу роль у вдосконаленні білоголової української породи в УРСР. У післявоєнний період було продано 302 голови племінного молодняка, у тому числі еліта-рекорд – 15, еліта – 172, першого класу – 92 та другого класу – 23. Слід відмітити, що у 1957 р. у маточному поголів'ї білоголової української породи Бородянського району 3388 корів (86%) мали родинні зв'язки зі стадом Київської дослідної станції тваринництва «Терезине». З 25 бугаїв, яких використовували у цьому районі, 21 (84%) були потомками Жаргуна та Лимона [1, арк. 34-38].

У повоєнні роки у дослідному господарстві «Терезине» створено низку високопродуктив-

них родин, зокрема Принцеси КК-6 (5-6383-3,60), Гери КК-211 (11-5428-3,49), Маньки КК-3 (11-3967-3,49), Магnezії КК-15 (8-4802-3,29) та ін. В умовах кращої годівлі корови білоголової української породи за удоєм дещо поступалися ровесницям інших порід, що зумовлювалося їхньою непридатністю до споживання й асиміляції великої кількості кормів. За період з 1945 по 1952 рік удій на корову збільшився з 2959 кг до 4593 кг, жива маса з 485 кг до 570 кг, жирномолочність знизилася з 3,68% до 3,42%. Недостатня кількість поголів'я білоголової української породи призводила до вимушеного спорідненого парування, що впливало негативно на темпи якісного поліпшення стада. У свою чергу через малу кількість племінних господарств і замкненість розведення тварини білоголової української породи відзначалися меншою життєздатністю у порівнянні з сментальською породою. До того ж перші мали істотні недоліки екстер'єру, зокрема вузько- та звислозадність [3, арк. 66-70].

До 1952 р. у зоні діяльності станції тварин білоголової української породи поліпшували методами внутрішньопородної селекції, головними важелями якої було вдосконалення системи лінійного розведення на основі цілеспрямованого добору та підбору з урахуванням поєднуваності ознак у потомстві, інтенсивне роздоювання корів тощо. М.А. Кравченком і К.С. Бірюковою вивчено вплив віку першого осіменіння телиць на їхній наступний розвиток і молочну продуктивність, на цій основі розроблено оптимальні строки першого плідного парування для телиць білоголової української породи [8].

Інтенсивне ведення скотарства, запровадження новітніх технологій вимагали корінної перебудови наявного генофонду порід, яка спрямовувалася на селекцію бажаної форми вимені, високої інтенсивності молоковіддачі, здатності зберігати високі удої за дворазового доїння, одноманітності поголів'я за висотними та широтними промірами, живою масою. У більшості корів білоголової української породи вим'я за формою було недостатньо пристосоване до дворазового машинного доїння, молочна продуктивність була доволі низькою, що не відповідало вимогам промислової технології виробництва молока. Тому М.А. Кравченком обґрунтовано з метою селекційного вдосконалення породи надавати перевагу ввідному схрещуванню. При цьому як поліпшувальні використовували сментальську, чорно-рябу та червону естонські, буру латвійську породи. Ввідне схрещування давало можливість за ві-

дносно короткий строк поліпшити породу у потрібному напрямі, не вдаючись до корінних змін її основних ознак.

Учені дослідної станції «Терезине» здійснювали методичне керівництво з удосконалення української білоголової породи у господарствах Київської, Житомирської та Хмельницької областей. У 1953 р. у стаді радгоспу імені Жданова приливали кров червоної естонської породи, залучення якої передбачало зростання жирності молока білоголової української породи. Ввідне схрещування з естонською чорно-рябою породою проводили у стаді племгоспу імені Димитрова Антонінського цукрокомбінату [6].

У дослідному господарстві «Терезине» під керівництвом М.А. Кравченка проведено два стаціонарних досліди з ввідного схрещування білоголової української худоби з симентальською. Отримані результати засвідчили перевагу помісного молодняку I та II поколінь, отриманого від парування помісних корів із бугаями білоголової української породи, за живою масою при народженні й інтенсивністю росту у порівнянні з ровесниками білоголової української породи. Помісі від парування корів білоголової української породи з помісними плідниками I покоління за цими показниками знаходилися практично на рівні чистопородного молодняку, а молодняк третього покоління навіть поступався останнім. За молочною продуктивністю помісні корови перевершували чистопородних ровесниць вихідних порід за другою й особливо третьою лактаціями. Також було виявлено перевагу помісних корів за оплатою корму молоком, проте вона проявлялася лише з другої лактації. За забійним виходом помісні корови I покоління перевершували корів не лише білоголової української породи, а й симентальської. Щодо жирномолочності у цей спосіб позитивних зрушень досягти не вдалося [9].

Водночас у племзаводі «Антоніни» Хмельницької області на маточному поголів'ї білоголової української породи використовували чистопородних бугаїв чорно-рябої породи естонської селекції, зокрема Сюрприза 124 та його синів. Найбільший вплив на стадо здійснив один із його синів – Март 171, який походив від рекордистки стада – корови Мазурки 272 (4-7374-3,85). Із помісного поголів'я першого покоління добирали кращих бугаїв, яких використовували на чистопородному маточному поголів'ї з наступним зворотним схрещуванням на білоголову українську породу [9].

Ввідне схрещування білоголової української породи з плідниками чорно-рябої здійснювали у радгоспах імені Ватутіна, імені Шевченка, «Бучанському», «Білогородському», «Совки» Києво-Святошинського району Київської області на поголів'ї 600 корів. У цей спосіб вдалося дещо поліпшити екстер'єр тварин, збільшити молочну продуктивність на 5-7%, вихід молочного жиру на 5-8%, живу масу на 5-10% без порушення загального породного типу [6].

У зв'язку з інтенсифікацією виробництва молока великого значення надавали селекції корів білоголової української породи за технологічними якостями, роздоюванню корів, що дало змогу не тільки виявити значну кількість високопродуктивних корів, а й вирощувати від них ремонтних бугайців, створювати нові цінні родини. Досліджено варіації вмісту білка у молоці, його взаємозв'язок з величиною удою та жирністю молока у дочок окремих бугаїв і найбільш цінних родин білоголової української породи.

У зв'язку з широким запровадженням методів штучного осіменіння тварин особливу увагу надавали розробці ефективних методів оцінки плідників. Зокрема, оцінено за якістю потомства плідників племзаводу «Антоніни» Хмельницької області, племрадгоспу «Комсомолец Полісся» Чорнобильського району та племінних ферм Бородянського району Київської області. Це дало змогу виявити найбільш цінних плідників для подальшого закладення нових високопродуктивних ліній. Зокрема, для поліпшення стада племзаводу «Антоніни» рекомендовано продовжувати роботу: зі створення ліній Лебеда 219 ВКК-34 та Рязового ВКК-3, споріднених груп Дуная ВКК-131 та Марта 171; з удосконалення ліній Озона ВККМ-4 і Жаргуна КК-5 [9].

У 1973 р. Міністерством сільського господарства УРСР апробовано лінії Марта ВКК-35 та Фікуса 491 КК-122. Корови лінії Фікуса відзначалися не лише доброю молочною продуктивністю, а й високим вмістом жиру у молоці. Їхній середній удій становив 4200-4300 кг молока жирністю 3,90-3,95%, що перевершувало ровесниць по стаду на 700 кг молока та 0,15% жиру. Цього ж року завершено роботу зі створення ліній Лебеда 219 ВКК-34. Відмінною рисою корів цієї лінії була підвищена молочність (4800-5100 кг).

Таким чином, професор М.А. Кравченко зробив вагомий внесок у розроблення ефективних заходів селекційного поліпшення та раціонального використання однієї із аборигенних порід України – білоголової української породи.

кої. На основі ретельного генеалогічного аналізу виявив основні перешкоди її прогресивного розвитку: тривалий односторонній добір тварин за молочною продуктивністю, штучний розподіл породи за ознакою масті, недостатня кількість поголів'я та племінних господарств, замкнуте розведення. Учений розробив програму породного удосконалення за умов чистопородного розведення, що включало: цілеспрямований добір і підбір кращих племінних тварин з урахуванням поєднуваності ознак, віку першого осіменіння; лінійне розведення; оцінку племінної цінності й ін. Для поліпшення екстер'єрно-конституціональних ознак, зростання рівня продуктивності обґрунтував ефективність застосування ввідного схрещування з іншими породами, що дало змогу зберегти цю породу від поглинального схрещування у 60-70-ті роки ХХ ст. Окреслені заходи збереження білоголової української породи набувають особливої актуальності в сучасних умовах, коли використання поголів'я аборигенних та місцевих порід зменшується, що призводить до загострення загальнобіологічної проблеми – звуження біорізноманіття.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Архів Інституту розведення і генетики тварин імені М.В. Зубця НААН (Архів ІРГТ ім. М.В. Зубця НААН). – Краткий отчет о научно-исследовательской работе Киевской опытной станции

животноводства в 1960 году. – Терезино, 1961. – 189 с.

2. Архів ІРГТ ім. М.В. Зубця НААН. – Оперативный отчет Киевской научно-исследовательской станции животноводства о выполнении тематики за 1949 год. – Терезино, 1950. – 168 с.

3. Там само. – Оперативный отчет о проведенной работе за 1959 год Киевск. опытн. станции животноводства. – Терезино, 1960. – 168 с.

4. Бірюкова К.С. Ввідне схрещування як метод удосконалення порід / К.С. Бірюкова // Молочно-м'ясне скотарство: респ. міжвід тем. наук. зб. – Вип. 49. – К.: Урожай, 1979. – С. 14-22.

5. Буркат В.П. Із спогадів про професора М.А. Кравченка / В.П. Буркат // Вчені-селекціонери у тваринництві. – К.: Аграрна наука, 1997. – С. 92-95. – (Серія «Українські вчені-аграрії ХХ ст.»; кн. 1).

6. Киевская опытная станция животноводства «Терезино» / В.М. Дзюбанов, Л.Д. Алексеенко, А.С. Артюх и др. – М.: Колос, 1965. – 247 с.

7. Кравченко М.А. Аналіз племінної роботи з худобою білоголової української породи / М.А. Кравченко, К.С. Бірюкова // Наук. пр. Київськ. дослідн. станції тваринництва. – К., 1960. – Т. 6. – С. 3-40.

8. Кравченко М.А. Про племінну роботу з білоголовою українською худобою / М.А. Кравченко // Соціалістичне тваринництво. – 1958. – № 10. – С. 43-49.

9. Кравченко Н.А. Методи роботи с белоголовым украинским скотом Антонинского племязавода / Н.А. Кравченко // Животноводство. – 1960. – № 1. – С. 48-52.

10. Кравченко Н.А. Причины неудач при разведении белоголового украинского скота в «Терезино» / Н.А. Кравченко // Молочное и мясное скотоводство. – 1959. – № 1. – С. 22-28.

11. Найдено К.А. Кравченко Микола Антонович / К.А. Найдено // Вчені-селекціонери у тваринництві. – К.: Аграрна наука, 1997. – С. 90-91. – (Серія «Українські вчені-аграрії ХХ ст.»; кн. 1).

12. Развитие творческой спадщины профессора М.А. Кравченка його науковою школою на межі тисячоліть / Ю.Ф. Мельник, М.В. Зубець, В.П. Буркат та ін. // Науковий вісник НУБіП України. – К., 2009. – Вип. 138. – С. 33-33.

Шульга Володимир *Питання селекційно-племінного вдосконалення білоголової української породи у наукових працях професора М.А. Кравченка*

Обґрунтовано внесок доктора сільськогосподарських наук, професора М.А. Кравченка у розробку глобальної проблеми сучасності – збереження біорізноманіття. Учений розробив програму селекційного вдосконалення однієї з аборигенних порід – білоголової української. Як основні важелі її розведення за умов внутрішньопородної селекції розглядав цілеспрямований добір і підбір, запобігання спорідненим спаруванням, лінійне розведення, оцінку племінної цінності тварин та ін. Для поліпшення екстер'єрно-конституціональних ознак, зростання рівня продуктивності тварин обґрунтував ефективність застосування ввідного схрещування з іншими породами. Доведено, що окреслені М.А. Кравченком заходи вдосконалення та раціонального використання білоголової української породи доцільно використовувати при розробленні сучасної стратегії збереження вітчизняного генофонду порід.

Ключові слова: тваринництво, порода сільськогосподарських тварин, методи розведення, продуктивність, збереження біорізноманіття

Шульга Владимир *Вопросы селекционно-племенного совершенствования белоголовой украинской породы в научных работах профессора Н.А. Кравченко*

Обоснован вклад доктора сельскохозяйственных наук, профессора Н.А. Кравченко в разработку глобальной проблемы современности – сохранения биоразнообразия. Ученый разработал программу селекционного совершенствования одной из аборигенных пород – белоголовой украинской. Как основные рычаги ее разведения в условиях внутривидовой селекции рассматривал целеустремленный отбор и подбор, избегание родственного спаривания, линейное разведение, оценку племенной ценности животных и др. Для совершенствования экстерьерно-конституциональных параметров, увеличения уровня продуктивности животных обосновал эффективность использования вводимого скрещивания с другими породами. Доказано, что намеченные Н.А. Кравченко меры совершенствования и рационального использования белоголовой украинской породы следует использовать при разработке современной стратегии сохранения отечественного генофонда пород.

Ключевые слова: животноводство, порода сельскохозяйственных животных, методы разведения, продуктивность, сохранение биоразнообразия

Shulha Volodymyr *The questions of breeding improvement of White-Headed Ukrainian Breed in scientific work of professor M. Kravchenko*

Contribution of the doctor of agricultural sciences, professor M. Kravchenko to the development of the global problems of our time – biodiversity preservation was justified. The scientist developed a program of selection improvement of one of the native breed – of White-Headed Ukrainian. Waste advantages are a strong constitution, high reproducible quality, good viability, flexibility, long duration of use, adaptation to breeding in local conditions, high feed conversion. Based on a thorough analysis of genealogical he found major obstacles to

its progressive development: long-sided selection of animals for milk production, artificial distribution of breed on the basis of color, and insufficient number of livestock and breeding farms. As the main levers of its breeding in conditions within-breeding he considered purposeful selection, avoidance of inbreeding, line breeding, estimation of animal pedigree value and others. To improve the constitutional-exterior features, increase in milk production of animals M. Kravchenko demonstrated the efficacy of induction crossing with other breeds. The measures developed by scientist have helped significantly to increase the milk production, technological qualities of the breed. The author proved that the measures of improvement and rational use of White-Headed Ukrainian breed developed by M. Kravchenko should be used in developing of modern strategies of domestic breed gene pool preservation, which is one of the most pressing problems of our day.

Keywords: *animal husbandry, breed of farm animals, breeding methods, productivity, preservation of biodiversity*

Рецензенти:

Михайлуца М.І., д.і.н., професор

Шитюк М.М., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 17.01.2017 р.